

GERÇEKTEN LIBERALİZM Mİ? YOKSA SADECE SÖYLEM Mİ?: TEK PARTİLİ TÜRKİYE’DE LIBERAL GELİŞMELER*

Sinan AVAN**

ÖZ

Liberalizmin temel esasları insan hakları, bireysel özgürlükler, serbest piyasa ekonomisi ve hukukun hâkim olduğu bir anayasal devlet gibi unsurlardır. Bu bağlamda söz konusu liberal esaslara uygun davranmak devletlerin gelişmeleri açısından önemli görünmektedir. Bu açıdan, devletler öteden beri kendi yönetim esaslarını liberalizmin evrenselleşmiş ilke ve normlarıyla ikame etmeye çalışmaktadırlar. Türkiye’de ise bu liberalleşme süreci, Osmanlı’nın son dönemlerine kadar geriye götürülmektedir. O zamandan beri Türkiye’nin liberalizm ile olan ilişkisi, çeşitli dönemlerde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Tek parti dönemi de bu zaman dilimlerinden birisidir. Ancak Tek parti döneminde liberalizm gerçekten müktedir değil, sözde müktedir. Bu makalenin amacı, liberal düşüncenin Tek Parti dönemindeki serüvenini incelemektir. Makalede betimleyici metot kullanılmıştır ve makalede tek parti döneminde liberal değerlerin sadece söylemde kaldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Liberal Demokrasi, Tek Parti Dönemi, Türkiye, Söylemsel Liberalizm.

IS IT REALLY LIBERALISM OR JUST DISCOURSE?: THE LIBERAL DEVELOPMENTS IN SINGLE PARTY TURKEY

ABSTRACT

The ABCs of liberalism are the components like human rights, individual freedom, free market economy and a state with the rule of law. In this context, To go by aforesaid liberal rudiments is seen so essential form the point of the progress of the states. In this respect, the states try to replace their own regime rudiments to the universal principle and norm of liberalism all along the line. As for that in Turkey, this liberalisation period is taken back to the final stage of Ottomans. For that time, Turkey’s connection with liberalism has appeared in different ways in various periods. Even the cycle of single party is one of this time zones. But in the cycle of single party, Liberalism is not real abler It is self-styled abler. The aim of this essay is to analyse the adventure of liberal thought in the cycle of single party. Descriptive method is used in the essay and It is concluded that liberal values remained unfulfilled in the cycle of single party.

Keywords: Liberalism, Liberal Democracy, Cycle of Single Party, Turkey, Discursive Liberalism

GİRİŞ

Avrupa’da ortaya çıkan ve 17. yüzyıla kadar geriye götürülebilen liberalizm, en geniş anlamda bireyciliği, özgürlüğü, sınırlı devleti, hukukun hakimiyetini, serbest piyasa mekanizmasını ve evrimci gelişimi düstur edinen, temel insan haklarını, barışı, adaleti ve çoğulculuğu arzulayan bir ideoloji olarak ifade edilebilir. Liberalizm ile demokrasinin birlikteliğinin bir sonucu olarak vuku bulan liberal demokrasi ise bugün daha iyisi gelene kadar bütün dünyada ideal bir yönetim şekli olarak kabul görmektedir. Liberalizmin hem kendi gelişimi hem de liberal değer ve ilkelerin bu denli yaygınlık kazanması uzun bir zaman

* Bu makale "Liberalizmin Türkiye'deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı : Liberal Düşünce Dergisi Örneği" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi Acıpayam Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü sinanavn@gmail.com

diliminin eseridir. Zira on dokuzuncu yüzyılda zirvede yer alırken yirminci yüzyılda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan liberal düşünce bu yüzyılın son çeyreği itibariyle tekrar hakimiyetini ilan etmiş görünmektedir.

Liberalizmin, ortaya çıkışından hakimiyetine kadar geçen sürede görülen bu inişli çıkışlı yapısı esasen pek çok devlet gibi Türkiye'nin de liberal değerleri devşirmeye başlamasından liberal demokrasiyi daha elverişli halde kullanabilmesine kadar geçen süre ile kıyaslandığında benzer özellikler gözlenebilir. Bu açıdan Türkiye'nin liberalizmle olan ilişkisi temelde Osmanlı'nın son dönemlerine kadar geri götürülmektedir. Bu dönemde göze çarpan liberalleşme hareketlerini ise daha çok devletin “yenileşme-modernleşme” çabalarıyla ayakta kalmaya çalıştığı zoraki bir durum olarak ifade etmek mümkündür. Bu dönemde görülen liberalleşme hareketleri Türkiye için sağlam bir zemin teşkil etmese de liberal düşüncenin erken tezahürleri olarak görülebilir. Cumhuriyet Türkiye'sine gelindiğinde ise liberal demokrasinin gerek uygulama gerekse düşünsel bakımdan dönemsel olarak farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Örneğin bugün Türkiye'nin liberal demokrasiyle olan ilişkisi tek parti dönemi, çok partili hayata geçiş, darbeler dönemi gibi farklı zaman dilimlerine ayrılarak ele alınıp incelenmektedir. Aynı zamanda bu dönemlerin liberal demokratik parametreleri de farklılık göstermektedir.

Bu çalışmada ise çalışmanın sınırlılığı nedeniyle tek parti dönemi üzerinde durulacak ve liberalizmin bu dönemde daha çok söylemsel kaldığı iddiası temellendirilmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle liberalizmin ve liberal demokrasinin ne olduğuna yönelik kısa bir bilgi verilecek olup akabinde ise bir arka plan oluşturması bakımından Cumhuriyet öncesi dönemde görülen liberalleşme örnekleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise tek parti dönemi, siyasi muhalefet ve liberal düşüncüyü savunan aydınlar üzerinden ele alınarak bu dönemde liberalizmin pratiğe dökülmesi hususu sorgulanacaktır.

Liberalizm Üzerine

Liberalizm, kavramsal olarak 14. yüzyıla kadar geriye götürülmektedir. Bu yüzyıldan itibaren ise kavramın farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Latince “liber” sözcüğü “özgür” olan halk kesimlerini ima etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte “liberal” terimi de yardımda bulunan, deyim yerindeyse eli açık insanlara atfen “cömert” anlamında kullanılmış olup zaman zaman “açık görüşlülüğü” ima eden bir kavram olarak da kullanılmıştır (Heywood, 2010: 41). Liberalizmin siyasal manada ilk kullanılışı hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Buna göre 19. yüzyılın başlarında menfi anlamda da olsa ilk olarak İspanya'da (1810-12) asilere atfen “liberales” (Fransa'da liberaux olarak) ifadesiyle kullanılan kavram daha sonra İspanyolcadan İngilizceye geçerek “siyasal terminoloji” içindeki yerini almıştır (Sartori, 1993: 401; Heywood, 2010: 41). Diğer bir görüşe göre ise “liberalizm” kavramının ilk olarak Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (1776) adlı kitabında kullanıldığı ifade edilmektedir (Yayla, 2002: 15).

Liberalizm siyasi bir eylem olarak, 1812'de İspanyol Liberal Partisinde, 1840'tan itibaren ise Britanya'da “Whigler ve Radikaller”in birleşmesiyle oluşan Liberal Parti'de vücut bulmuştur (Hayek, 2009: 198). Kavram ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren olumlu bir anlama kavuşmuş ve özgürlüklerin ifade edilmesinde kullanılan bir etiket haline gelmiştir. Liberalizm ifadesinin çağdaş bir ideoloji olarak kullanılmaya başlanması ise felsefi

temellerinin oluşturulmasından çok sonraya tekabül etmektedir. Nitekim bu durumu bir şanssızlık olarak yorumlayan Sartori “doğum çok geç olmuş, adının kabulü ve yerleşmesi ise daha da geç olmuştur” (Sartori, 1993: 401) diyerek bu hususu ifade etmektedir.

Liberalizmin felsefi temelleri ise siyasal anlamda kullanılmasından çok daha öncesine 17. Yüzyıla kadar geriye götürülebilir. Bu açıdan liberalizm, feodalizmden kapitalizme geçişin bir ürünü olarak da görülmektedir (Türk, 2010: 120). Liberalizmin felsefi temellerinin oluşmasında ve şekillenmesinde ise başlıca üç kaynaktan beslendiği söylenebilir. Bu kaynakları ise John Locke, İskoç Aydınlanması ve Immanuel Kant olarak sıralamak mümkündür (Erdoğan, 2002: 2). Bu kaynaklardan yola çıkarak liberalizmi biraz açmakta fayda vardır.

John Locke (1632-1704), 17. yüzyıl İngiliz filozofu olup bir “sosyal sözleşme” teorisyenidir. O, başlangıçta hiçbir otoritenin olmadığı ve herkesin özgür ve eşit olduğu bir doğal durum tasavvur etmektedir. Bu doğal durumda ise bireyler sırf insan olmalarından dolayı doğrudan Tanrı tarafından verilen bir takım haklara sahiptirler. Bu hakları ise “hayat, hürriyet ve mülkiyet” olarak tasnifleyen Locke, hiçbir şekilde sınırlandırılmaz, gasp edilemez ve vazgeçilemez olarak görmektedir. Fakat herkesin tam bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşadığı böylesi bir durumda ise özgürlük sınırsız değildir. Buna göre herkes diğerlerinin haklarına ve mülkiyetlerine saygı gösterdiği oranda özgürdür (Locke, 2004: 22). Dolayısıyla Locke’un doğa hali aynı zamanda “ahlaki” bir durum olarak da görülmektedir (Tannenbaum ve Suhultz, 2006: 265).

Locke, diğer taraftan insanların hak ihlallerine karşı cezalandırıcı ve düzenleyici bir mekanizma olarak “toplum sözleşmesi” ile oluşturulmuş devleti meşru görmektedir. Çünkü o, birlikte yaşayabilmenin sadece “sözleşmecî” bir yolla mümkün olabileceğini savunmaktadır (Erdoğan, 2009: 8). Öte yandan bir yetki ile donatılmış devlet birey haklarıyla sınırlandırılmalıdır. Aksi halde iktidarın keyfi davranışları toplumu olumsuz yönde etkileyebilir. Bu açıdan sınırlı devlet anlayışının ilk defa Locke tarafından geliştirildiğini söylemek mümkündür (Çaha, 2008: 118). Genel olarak Locke, birey haklarıyla sınırlandırılmış devleti savunması, iktidarın meşruluğunu çoğunluğa ve yasalara dayandırması, sınırlı özgürlüğü, negatif özgürlüğü ve mülkiyet hakkını savunması ve bireyi topluma öncelmesi bakımından liberalizmin öncülüğünü üstlenmiş bir düşünür olarak ifade edilebilir.

İskoç Aydınlanması, genel itibariyle David Hume (1711-1776) ve Adam Smith’in (1723-1790) görüşleriyle şekillenmiştir. Bu düşünürlerin fikirlerinden hareketle İskoç Aydınlanmasının liberalizme yapmış olduğu katkı somutlaştırılabilir.

David Hume, liberal teoride önemli bir yere sahip olmakla birlikte bir ahlak filozofudur. O, rasyonel aklın savunulduğu aydınlanma çağında, aklın her şeye muktedir olduğu anlayışına karşı çıkmıştır. Ona göre akıl, her türlü ahlaki gerçekliğe ulaşmada aciz kalmaktadır. Zihinde oluşan bütün fikirler esasında ampirik izlenimlerin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir (Tannenbaum ve Suhultz, 2006: 340). Bundan dolayıdır ki insanlar varlıklar üzerinde bilmek istediklerine ancak “deneyim ve gözlem” yoluyla ulaşabilirler (Yayla, 2002: 55). Bu sebeple Hume’a göre akıl sadece bir araç vazifesi görmektedir. Bununla birlikte tecrübe edinerek ve zaman içinde oluşan toplumsal gerçeklikler ve kurumlar

belirli bir plan dahilinde olamayacağından “kendiliğinden doğan düzen” içerisinde ve doğal olarak gerçekleşecektir.

Diğer yandan, Hume da Locke gibi devletin meşruluğunu kabul etmekte fakat bunu toplum sözleşmesine dayandırmamaktadır. Ona göre otorite, rıza göstermekten daha çok zora dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bireyler temelde itaat etmeyi arzuladıkları için yöneticilere itaat etmezler, bilakis bireysel çıkar ve toplumsal gelenekler onlarda bir itaat duygusu oluşturmaktadır (Tannenbaum ve Suhultz, 2006: 343). Yani otoritenin kaynağının bireysel çıkar, alışkanlık ve gelenek olduğu söylenebilir. Öte yandan “barış, hürriyet ve adaletin” en önemli siyasal değerler olduğunu düşünen Hume, kendiliğinden düzeni, faydacılık ve bireyciliğin insanın doğası olduğunu, devletin amacının özgürlük ve adaleti sağlamak olduğunu savunarak liberal geleneğe önemli katkılar sağlamıştır (Çetin, 2007: 44-45).

Adam Smith ise iktisadi liberalizmin kurucusu sayılmakla birlikte esasen o da Hume gibi bir ahlak filozofudur. Hume’dan oldukça etkilenen Smith, insanı, kendi çıkarlarını gözetken, içinde bir özgürlük ve mülkiyet isteği olan, çalışma ve mübadele arzusu bulunan bir varlık olarak ifade eder (Aktan, 1999: 546). Bu açıdan bireyciliği savunan Smith, iktisadi liberalizmi de bu yapı üzerine inşa etmektedir. Ona göre bireylerin serbestçe ticaret yapabileceği bir ortamda fiyatlar da her iki tarafın istediği şekilde gerçekleşecektir. Piyasaya yapılan herhangi bir müdahale doğal halde bulunan özgürlüğü ve eşitliği ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla yapılması gereken piyasayı kendi kendine yani doğal özgür haline bırakmaktır (Sabine, 1991: 79). Bununla birlikte sınırlı devleti, kendiliğinden düzeni, barışı, adaleti ve bireysel özgürlüğü savunan Smith, serbest piyasa ekonomisi ile iktisadi liberalizmin oluşmasında başat rol oynamıştır.

Son olarak *İmmanuel Kant* (1724-1804) liberal felsefe içerisinde özellikle “kişisel özerklik” (autonomy) anlayışı bakımından önemli bir yer ihtiva etmektedir. Kişisel özerklik ise bireyin aklını herhangi bir etkiye maruz kalmadan kullanabilmesi durumu olarak ifade edilebilir. Kısaca özerk kişi rasyonel, özgür bir seçici olmalıdır (Erdoğan, 2005: 25). Bununla birlikte Kant, aydınlanma geleneği içinde Descartes ile başlayan rasyonel akıl ile David Hume ile özdeşleşen anti-rasyonel akıl arasındaki kopukluğu gidermeye çalışmıştır. Kant’a göre aslında bu iki durumun birbirlerinin mütemmim cüzleri oldukları söylenebilir. Ona göre akıl son derece önemlidir fakat rasyonalistlerin aksine akıl tek başına yeterli değildir. Bu açıdan Kant “şeylerin yalnızca saf anllıkla ya da saf usla varılan bilgisi yanılısamadan başka bir şey değildir; gerçeği yalnızca deneyde buluruz” (Dagognet, 2007: 98) derken aklı aslında gözlemlenen olguların yorumlanmasında kullanmaktadır. Diğer taraftan kişisel özerkliğe sahip bireylerin ancak özgür bir ortamda kendini gerçekleştirebileceğini düşünen Kant, özgürlüğün ise sınırsız olamayacağı kanısındadır. Kant’da görülen özgürlük ahlaki ve rasyonel özgürlüktür. Siyasal toplum ise ancak bu özgürlüğü mümkün kılmak için gereklidir (Tannenbaum ve Suhultz, 2006: 352). Böylece Kant da siyasal otoriteyi özgürlüğün teminatı olarak meşru hale getirmiş olmaktadır.

Liberalizmin felsefi temellerini oluşturan bu düşünürler ileri sürdükleri görüşlerle bir anlamda liberalizmin esaslarını oluşturmuşlardır. Yukarıda anlatılanlardan da çıkarılabileceği üzere genel olarak liberalizm, bireyciliğe, barış, adalet ve negatif özgürlüğe, sınırlı devlete, hukuk devletine, kendiliğinden düzene ve serbest piyasa ekonomisine vurgu yapmaktadır. O halde liberalizm “özgürlüğü, bireysel ve toplumsal hayatın en temel değeri olarak kabul eden

ve özgürlüğe uygun siyasi, hukuki ve iktisadi yapılanmaları savunan bir ideoloji” (Yayla, 2008: 140) olarak tanımlanabilir. Bu temel değerleri bünyesinde toplayan liberalizm ile bir yönetim şekli olan demokrasinin birleşmesiyle yeni bir yönetim tarzı ortaya çıkmıştır. Bu ise bugün de bütün dünyada bir anlamda hâkimiyetini ilan etmiş bulunan liberal demokrasidir.

Liberal Demokrasi Nedir?

Liberal demokrasi, en genel anlamda demokrasi ve liberalizmin birlikteliğinin bir meyvesi olarak ifade edilebilir. Diğer taraftan liberal demokrasinin ortaya çıkmasında liberalizmin, ideal bir yönetim modeli olarak demokrasiyi tercih etmesinin etkili olduğu söylenebilir. Zira liberalizm, yönetim modelinin ne olduğundan çok nasıl işlediğiyle ilgilidir. Bu açıdan yönetim modelinin monarşi, aristokrasi ya da demokrasi olması liberalizm için çok da önemli değildir. Önemli olan liberal değerlerin mevcut sistemde işleyebilmesidir. Bununla birlikte liberalizm halkın nihai egemenliğini desteklemektedir. Nitekim Locke, yasama organının güvenilirliğini kaybetmesi ya da gücünü kötüye kullanması sonucu yenilenmesi hakkının halkın çoğunluğuna ait olacağını ileri sürmektedir (Plattner, 1999: 22; Yayla, 2004: 28). Yani iktidarı yenileme hakkını halka vermektedir. Bununla birlikte demokrasinin, egemenliğin barışçıl yollarla el değiştirebileceği ve liberal değerlerin etkin bir şekilde uygulanabileceği bir model olarak düşünülmesi liberalizmi, yönetim modelleri arasında demokrasiye yaklaştıran bir başka etken olarak ifade edilebilir. Diğer sistemlerde kötü yönetimler ancak şiddete başvurularak değiştirilebilirken demokrasiler bunu seçim yoluyla barışçıl ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmektedirler (Popper, 1999: 26).

Liberalizmin, ortaya çıkışı itibariyle siyasi gücün ya da egemenliğin sınırlandırılmasına ve bireysel özgürlüklerin korunmasına yönelik bir ilgiyi yansıttığı görülmektedir. Oysa demokrasi daha çok kimin yöneteceği sorusuyla ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında “bir liberal demokrat, demokrasiyi en iyi yönetim biçimi olarak gören ama demokratik bir yönetimin bile sınırlandırılması gerektiğini düşünen kişidir” (Holden, 2007: 15). Dolayısıyla liberal demokrasinin, devlet iktidarının sınırlandırılması tekniği ile halkın gücünü devlete ortak etme idealini birleştirdiği görülmektedir (Erdoğan, 2010: 244). Liberallerin devleti sınırlandırma metodu ise bireysel hak ve özgürlüklerin yasalarla güvence altına alınması ve egemenlik hakkının bir anayasayla sınırlandırılması şeklinde görülmektedir. Böyle bir demokratik devlet ise “liberal-anayasal devlet” (Sartori, 1993: 419) olarak ifade edilmektedir.

Liberal her ne kadar demokrasiden hoşlansalar da onu yalnız başına savunmasız görmemektedirler. Bu nedenle liberal düşünürlerin demokrasiye hep bir şüpheyle yaklaştıkları söylenebilir. Çünkü demokraside çoğunlukta olanlar güçlerini azınlıkta kalanları bastırmak için kullanabilirler. Dolayısıyla liberallere göre demokrasi yalnız başına “çoğunluğun despotizmine” yol açabilecek potansiyeli üzerinde taşımaktadır (Ashford, 2011: 22). Bu sebeple liberal düşünürler bireysel özgürlüklerin tehlikeye gireceği düşüncesiyle öncelikle sınırlandırılmış anayasal devleti savunurken tedrici olarak da oy hakkının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. 19. yüzyıl itibariyle temkinli bir birliktelik geçiren liberalizm ve demokrasi ilişkisi yirminci yüzyılın ortalarına doğru ideal bir yönetim şekli olarak kabul görmeye başlamıştır. Bugün liberal demokrasi, Erdoğan’ın tasnifiyle özgür ve düzenli seçimlerin bulunduğu, siyasal çoğulculuk ve yarışmanın olduğu, çoğunluğun yönetiminin yanında azınlık haklarının da korunduğu, sivil ve siyasal hakların güvence altına alındığı, ekonomik

özgürlüklerin sağlandığı ve nihayet seçilmişlerin atanmışlara üstün tutulduğu ilkelerle formüle edilmektedir (Erdoğan, 2010: 287).

Liberalizm ve liberal demokrasinin gelişim seyri ve temel esasları genel itibariyle bu minval üzerine şekillenmiş ve işlerlik kazanmıştır. Esas itibariyle Batı’da ortaya çıkan liberal düşüncenin Türkiye’ye etkileri de oldukça erken bir döneme rastlamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de tek parti dönemine geçmeden önce Cumhuriyet öncesi dönemde meydana gelen liberal gelişmelere kısaca değinmenin faydalı olacağı söylenebilir.

Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Dönemde Liberal Gelişmeler

Türkiye’nin liberal fikriyatla tanışması liberalizmin Avrupa’da olgunluk dönemini yaşadığı bir zamana yani 19. yüzyıla tekabül etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı’nın liberal düşünceyle tanışması “yenileşme-modernleşme” çabalarıyla birlikte değerlendirilmektedir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 103). Bu da liberalleşme hareketlerini Lale Devrine kadar geriye götürmeyi mümkün kılmaktadır. Yani bir anlamda Osmanlı modernleşmesinin, liberalleşme ile iç içe geçmiş bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle Osmanlı liberalleşmesinin dolaylı, birazda zoraki gerçekleştiği söylenebilir.

Daha 18. yüzyılda, III. Selim’in, Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin oluşturulması gibi bir takım ıslahat programlarını yürürlüğe koyması (Lewis, 2010: 78-81), yine bu dönemde padişaha iktisadi ve mali alanlarda reform önerilerinin –özellikle Tatarcık Abdullah Efendi’nin layihası- sunulması (İnsel, 2005: 43) küçükte olsa liberal düşüncenin ülkeye girmesi bakımından önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. II. Mahmut zamanında ise 1808’de imzalanan “sened-i ittifak” ile bir ilke imza atılarak padişahın yetkilerinin sınırlandırılması söz konusu hale gelmiştir. Her ne kadar pratiğe dökülemese de Karpat (2010: 33) “Türkiye’de demokrasiye giden ilk yolu Ayan’ın açtığını” ifade ederek bu konunun altını çizmektedir. 1834’de ise hükümet yapısında değişikliğe gidilerek modern anlamda Bakanlar Kurulu olarak nitelendirilebilecek “Meclis-i Vükala” kurulmuştur (Akşin, 2009: 94; Ahmad, 2011: 37). Bunu 1838 yılında yapılan “İngiliz-Osmanlı Ticaret Sözleşmesi” izlemekte ki; bu sözleşme Osmanlı’yı İngiliz pazarı haline getirmesi nedeniyle eleştirilse de ekonomideki “korumacılığı” egale etmiş ve yabancı tüccarların iç ticarete doğrudan katılmalarının yolunu açmıştır (Ahmad, 2011: 39-40). Bu gelişmeler liberalizmin sınırlı devlet ve serbest piyasa anlayışının Osmanlıdaki küçük yansımaları olarak görülebilir. Nitekim süreç gittikçe hızlanarak devam etmektedir.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile 1856 yılında ilan edilen “Islahat Fermanı”nı bu yenileşme-modernleşme çabalarının yasal belgesi olarak nitelendirmek mümkündür. Zira Osmanlı’nın içinde bulunduğu olumsuz şartlar savaşlar, yetersizlikler sürekli taviz olarak da görülebilecek yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu süreç Avrupa ile olan ilişkileri hem fikirselsel hem de iktisadi anlamda sıkılaştırmıştır. Artık bir yandan “yerel yönetimlerde, cemaat meclislerinde halkın temsil edilmesi” (Çavdar, 1992: 12) hususu tartışılır hale gelirken diğer yandan dönemin başvekili sayılan Sadrazam Ali Paşa, Padişaha hitaben “mülkiyete hürriyet veriniz” (Çavdar, 1999: 455) çağrısında bulunmaktadır. Tanzimatçı devlet adamlarının bu talepleri, daha özgürlükçü bir düşünceye sahip “Yeni Osmanlılar” olarak bilinen aydınlarca eleştirilmekte ve siyasi liberalizm ağırlıklı meşrutiyet talebine dönüşmektedir. Nitekim 1876 yılına gelindiğinde Türkiye’nin ilk anayasası olan

Kanun-i Esasi ile birlikte meşrutiyet ilan edilmiş ve meşruti monarşiye geçilmiştir (Ahmad, 2011: 41). Böylelikle liberalizmin anayasacılık anlayışı eksikte olsa görülmektedir. II. Abdülhamit tarafından 93 harbi (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı) gerekçesiyle 1878’de tatil edilen meclis 1908’de İttihat ve Terakki’nin çabaları sonrası II. Meşrutiyetin ilanıyla faaliyete geçirilerek yeniden anayasal parlamenter sisteme geçilmiştir (Ahmad, 1986: 39). Bu gelişmeler aynı zamanda liberal bir alt yapının oluşumunun da işaretleri olarak gösterilebilir. Osmanlı modernleşmesi ile liberalleşmenin birbirine paralel şekilde geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte cumhuriyet öncesi dönemde Sakızlı Ohannes Paşa, Prens Sabahattin ve Mehmet Cavid Bey gibi aydınlar liberal fikriyatın erken dönem savunucuları olarak değerlendirilmektedirler. Liberalizmin bu erken dönem savunucularına da kısaca değinmenin faydalı olacağı söylenebilir.

Sakızlı Ohannes Paşa (1836-1912), liberal iktisadın Türkiye’deki ilk büyük savunucusu olarak görülmektedir. Liberal ekonomi üzerine yazılar kaleme alan Ohannes Paşa, “Mebadi-i İlm-i Milel” adlı önemli eserini 1881 yılında çıkartmıştır. Bu eser aynı zamanda liberal iktisadın babası sayılan Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” adlı eserinin Türkiye’deki versiyonu gibidir. Ohannes Paşa, serbest piyasa ekonomisini savunmakta, devletin ekonomiye müdahale etmesine karşı çıkmakta, bireysel kabiliyete önem vermekte ve mülkiyet özgürlüğü talep etmektedir (Çavdar, 1992: 54). Dolayısıyla Ohannes Paşanın kitabı liberal iktisadın Türkiye’ye tanıtılmasının erken örneklerinden birisi olarak görülmektedir.

Prens Sabahattin (1877-1948) ise bu dönemde liberal düşüncüyü savunan önemli isimlerden bir diğeridir. Hem fikir hem de aksiyon adamı olarak öne çıkan Prens Sabahattin II. Meşrutiyet döneminin önemli isimlerindedir. İngiliz düşünce ve toplum yapısından etkilenen Prens, “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini” kurarak birey temelli bir toplum inşa etmek istemiştir (Kaluç, 2009: 202; Reyhan, 2008: 47). Bireysel kabiliyetlerin kullanılmadığı, bireysel özgüvenden yoksun olan toplumların daha tembel ve her şeyi devletten bekler hale geldiklerini düşünen prens, Osmanlı devletinin bir özelliği olan memuriyete karşı çıkmış ve mevcut durumu “bir memur zümresinin tahakkümü” (Mardin, 1983: 213) olarak nitelendirmiştir. Genel olarak Prens Sabahattin bireyciliği, bireyciliğin getirdiği ekonomik değerleri ve merkezîyetçilikten uzak denetimsel yönetim anlayışı gibi görüşleri bakımından liberal düşüncenin önemli savunucularından birisi olarak değerlendirilmektedir.

Mehmet Cavid Bey (1875-1926) ise Cumhuriyet öncesi dönemin en tutarlı liberal simalarından birisi olarak görülmektedir. II. Meşrutiyet sonrası dönemde uzun yıllar Maliye Nazırlığı da yapan Cavid Bey, aynı zamanda bir iktisatçıdır. İlm-i İktisat adlı dört ciltlik kitabı dönemin en gözde iktisat kitabı olarak değerlendirilmektedir (Kocahanoğlu, 2006: 10-11). Cavid Bey, belirtilen kitabında servetin üretilmesi, bölüşümü, dağılımı, tüketilmesi ve bütçe konularını ayrıntılı bir şekilde işlemekte, sosyalizmi eleştirerek bireyciliği, özel mülkiyeti, sermaye birikimini, rekabeti, ticareti, serbest piyasayı, sanayileşmeyi ve daha birçok hususu liberal bir perspektifle ele almakta, dolayısıyla uygulanabilir en iyi sistemin liberalizm olduğunu savunmaktadır (Cavid Bey, 2001). Ona göre “bir toplumda mülkiyet ve serbesti ne kadar sağlanmışsa o toplum o kadar gelişmiş sayılır” (Çavdar, 1992: 99). Bu düşünceyle Maliye Nazırı olduğu dönemde daha çok yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışan Cavid Bey, Osmanlı’nın öncelikle tarım ve ticaretle gelişebileceğini düşünerek Anadolu sermayesini güçlendirmeye çalışmıştır. Bunu ise köylüye tohum dağıtmak ve destek vermek gibi

uygulamalarla gerçekleştirmeye çalışmıştır (Eroğlu, 2006: 304-307). Birinci dünya savaşının çıkması ile şartların iyice ağırlaşması ekonomik olarak da milli iktisat politikalarına geçmeyi zorunlu kılmıştır. Artık döneme savaş ekonomisi hâkimdir.

Anlatılanlardan da çıkarılabileceği üzere Cumhuriyet öncesi dönemde görülen liberalleşme hareketlerinin, Osmanlının yenileşme-modernleşme çabalarıyla birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde genel kaygı esasında ülkenin nasıl kurtarılacağıdır. Osmanlıyı kurtarma çabaları ise gerek Osmanlı aydınını gerekse devlet adamlarını adım adım liberal değer ve ilkelere yaklaştırmış görünmektedir. Buraya kadar ele alınanlar esasen tek parti dönemine geçmeden önce bir arka plan oluşturmaya yöneliktir. Şimdi tek parti döneminde görülen liberalleşme hareketleri üzerinde durularak esasında bu dönemde liberalizmin pratikten ziyade sözde kalışının işaretleri ele alınacaktır.

Tek Parti Dönemi: Söylemsel Liberalizm

I.Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti yıkılmış ve kurtuluş mücadelesiyle birlikte yeni bir Türk devletinin inşa süreci başlamıştır. Bununla birlikte 23 Nisan 1920’de toplanan ve tek yetki sahibi haline gelen I. Meclis (TBMM) ile fikir farklılıklarının da ortaya çıktığı görülmektedir. Burada liberal söylemler daha çok Mustafa Kemal’e muhalif olan II. Grup (İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) tarafından dile getirilmektedir. II.Grubun programındaki “*her ferdin hürriyet-i şahsiye ve medeniyyesi her türlü taarruzdan masundur... Edyan, mezahib-i ma’rufe fikri ve ameli serbesttir... Her ferd huzur-ı kanunda ve memleketin hukuk ve vezâifinde müsavidir... Her ferdin ehliyet ve kabiliyetine göre her hizmeti hükümet için müsavi kıymettedir*” (İnsel, 2005: 66) ifadeleri ise bu durumu açıklar niteliktedir. Fakat bu ifadeler yine de liberalizmin küçük yansımaları olarak görülebilir. Zira II. Grup da liberal iktisadın yerine ekonomide ılımlı bir müdahaleciliği desteklemektedir (İnsel, 2005: 66). Her ne kadar bu dönem için muhalif kesimde liberalizmin naif bir savunusu mevzu bahis olsa da muhalefetin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim muhalefetin ağırlığı 1 Nisan 1923 yılında I. Meclisin dağılmasına da neden olacaktır. 9 Ağustosta toplanan II. Meclise ise bu muhalif kesimden hiç kimse girememiştir (Kahraman, 2010: 22).

Cumhuriyetin 29 Ekim 1923 yılında ilan edilmesiyle birlikte artık devletin rejimi belirlenmiştir. Bu aynı zamanda tek parti döneminin ve liberalizmin sözde kalışının başlangıcı olarak da görülebilir. Nitekim çok partili hayata geçene kadar muhalif kesimler “gerici” ve “liberal” olarak görülmüşlerdir (Zürcher, 2011: 248). Bunun yanında tek parti döneminde görülen liberal söylemleri siyasi muhalefet ve aydınlar üzerinden ele almak konuyu biraz daha somutlaştıracaktır.

Siyasi muhalefet bakımından oldukça fakir olduğu söylenebilen tek parti döneminde her ikisi de kısa bir sürede sonlandırılmış iki parti bulunmaktadır. Bunlardan ilki Halk Fırkası liderliğinde oluşturulan II. Meclis içindeki ayrışmalar neticesinde Hüseyin Rauf Bey ve otuz iki vekilden oluşan bir grubun, partiden ayrılarak 17 Kasım 1924’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmalarıyla ortaya çıkmıştır. Kurulan bu yeni parti, kendisini liberal bir parti olarak tanımlamaktadır. Zira parti beyannamesine ve programına bakıldığında köktenci, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlere karşı çıkan, adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişimden çok evrimci değişimi savunan, dış borçlanmayı gerekli gören daha liberal bir ekonomi politikası güden, siyasal etik anlamında “müsaadakarlık”

(hoşgörülülük) esasına sahip olan, bireysel özgürlükleri tek tek vurgulayan bir parti ile karşılaşmaktadır (Zürcher, 2011: 250; İnsel, 2005: 66-67). Bu esasında Cumhuriyet döneminde liberal demokrasinin öngördüğü gibi rekabetçi bir siyasi alan oluşmasının ilk adımı olarak görülse de bu durum çok kısa sürmüş parti 3 Haziran 1925’de hükümet tarafından kapatılmıştır (Zürcher, 2011: 253-255). Böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet tarihinin kapatılan ilk partisi olarak tarihteki yerini almıştır. Bu durum, çoğulculuk anlayışı gereği liberal demokrasinin de gerilemesine neden olmuş 1930 yılına kadar siyasi liberalizm siyasi hayattan uzak kalmıştır. Diğer taraftan iktisadi liberalizm ise bu yıllara kadar görüş olarak ağırlığını korurken özellikle 1929 ekonomik buhranı sonrasında ağırlığını kaybetmekte, daha korumacı bir iktisadi anlayışa doğru gidilmektedir. Nitekim “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”nin kurulması iktisadi müdahalecilik anlayışının gelişmekte olduğunun kanıtı olarak sunulabilir (İnsel, 2005: 68).

Tek parti döneminin hâkim olduğu yıllarda toplumun sosyolojik yapısı dikkate alınmadan Batı medeniyeti ekseninde yapılan gerek Cumhuriyet devrimleri gerekse tek parti iktidarının otoriter tavrı 1930’lara gelindiğinde toplumda bir takım huzursuzlukların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tekin, Okutan, 2006: 116). Hem bu gergin havanın yumuşatılmak istenmesi hem de Batı’ya demokratik bir ülke imajı verilmek istenmesi gerekçeleriyle bizzat Mustafa Kemal tarafından -adlandırılan- Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) 13 Ağustos 1930 yılında Fethi Okyar’a kurdurulmuştur¹.

SCF’nin nizamnamesine bakıldığında ise liberal geleneğin hep yaptığı gibi özgürlüklerin tek tek sayılmış olduğu görülmektedir. Bu açıdan tek dereceli seçim, kadınlara seçme seçilme hakkı, vergilerin indirilmesi ve ekonomik liberalizm isteği bunların sadece birkaç örneğini teşkil etmektedir (Tekin, Okutan, 2006: 118). 7 Eylül 1930 tarihinde ise ünlü İzmir konuşmasında Fethi Okyar “liberalizm mesleği devlete ait olan vazifeleri devlete, millete ait olan vazifeleri de şahsi teşebbüslere terk eden ve bu teşebbüslerin inkişafına engel olarak müdahaleleri asla tecviz etmeyen bir meslektir” (İnsel, 2005: 69) diyerek liberalizmi bir anlamda tarif etmektedir. Fakat bu parti de uzun süre varlığını sürdürememiş, o zamana kadar cumhuriyet yönetiminin elitleriyle bağ kuramamış olan halk kitlelerinin partiye akın etmesi ve muhaliflerin partiye girmeleriyle partinin hızla güçlenmeye başlaması, 17 Kasım 1930 ‘da partinin yine CHP tarafından “gerici” ve “mürteci” olduğu gerekçeleriyle kapatılmasına yol açmıştır (Karpas, 2009: 147). Böylece demokratikleşme çabaları her defasında bir geriye dönüşle sonuçlanmış nitekim siyasi liberalizm ikinci dünya savaşı yıllarının sonuna dek pratiğe dökülememiştir.

Diğer yandan Tek parti döneminde düşünsel olarak liberal fikirlerin ve dolayısıyla liberal demokrasinin unsurlarının Halide Edip Adıvar, Hüseyin Avni Ulaş, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi aydınlar tarafından dile getirildiği görülmektedir. Bununla birlikte bu aydınlarda beliren liberalizm anlayışının çeşitlilik gösterdiği de söylenebilir. Şimdi sırasıyla bu aydınların kısaca liberal düşünceyle ve tek parti dönemiyle olan ilişkilerine bakmakta fayda vardır.

¹ Fethi Okyar’ın anılarının yer aldığı “üç devirde bir adam” adlı kitabından nakledildiğine göre Mustafa Kemal’in Okyar’a “Bugünkü manzaramız aşağı yukarı, bir diktatör manzarasıdır... Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum” dediği ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurdurtmasındaki asıl amacının bu yönde olduğu ifade edilmektedir (Tekin, Okutan, 2006: 117; Ahmad, 2011: 76).

Halide Edip Adıvar'a bakıldığında temelde birbiriyle çatışan “liberal, milliyetçi ve muhafazakâr ideolojilerle” (Türk, 2005: 130) harmanlanmış bir düşünce dünyasına sahip olduğu görülmektedir. Onun liberal düşünceyle olan ilişkisi ise “hukukun üstünlüğü, birey hak ve hürriyetleri, fikir hürriyeti, Adem-i Merkeziyet” gibi liberal demokratik değerleri daha çok Locke’çu bir perspektifle savunmasında ortaya çıkmaktadır. Ona göre hürriyet bir anlamda insanın varlık koşuludur (Türk, 2005: 125). Bununla birlikte otoriter ve totaliter yönetimleri keskin bir dille eleştiren Halide Edip, Türkiye’de özellikle tek parti dönemini ve Cumhuriyet devrimlerini “tek parti diktatörlüğü” olarak eleştirmekten kaçınmamıştır. Bu açıdan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasını “şeklen demokratik kalan rejimde artık diktatörlük yerleşmişti” diyerek yorumlarken, şapka kanununu “saçmalık” olarak görmektedir. Diyanet İşleri’nin konumu hakkında ise dinin devlet kontrolüne geçmesi bakımından İslam’ın manevi gelişimine engel oluşturacağını düşünen Adıvar, Latin harflerinin kabulü ile ilgili kanunun “meclisten alelacele geçirilmesini” yanlış bulmaktadır (Türk, 2005: 128-129).

Sonuç itibarıyla Halide Edip Adıvar, “evrimci bir batılılaşma taraftarı olarak” (Çetinsaya, 2007: 91) bireye ve birey hak ve özgürlüklerine verdiği hayati önem nedeniyle liberalizmin Türkiye’deki seyri açısından kayda değer görülmektedir. Hatta Halide Edip, “Türk milliyetçiliği tarihinde demokrasi ve liberalizme en çok vurgu yapan birkaç yazardan biri” (Akyol, 2002: 734) olarak da ifade edilmektedir.

Hüseyin Avni Ulaş ise özellikle Birinci Meclis içerisindeki II. Grubun kurucusu ve önde gelenlerinden birisi olarak tek parti döneminde liberal demokratik fikirleri savunan ender kişilerden bir diğeri olarak verilebilir. Hüseyin Avni Bey, daha Birinci Meclisten itibaren genel olarak “halk egemenliği, meclis üstünlüğü, kişi hak ve özgürlükleri, kanun hâkimiyeti ve hukukun üstünlüğü gibi liberal demokratik ilkeleri savunmuş ve bu minval üzere oluşturulmuş bir yönetim biçimi konusunda uyarılarda bulunmuştur (Demirel, 2005: 171-173). Ona göre, hâkimiyet-i milliye mutlaka hürriyetle tamamlanmalı bir anlamda kanun hâkimiyeti ve kişi özgürlükleriyle de güvence altına alınmalıdır. Ulaş, hürriyete o kadar önem vermektedir ki onun, “hepinizden fazla hürriyet taraftarı olduğumu bir kez daha tekrar ediyorum” (Demirel, 2005: 178) sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Tek Parti döneminde tamamen siyasetin dışında kalan Hüseyin Avni, çok partili hayata geçişin ilk siyasi partisi olan Milli Kalkınma Partisi’nin (1945) kurucuları arasında yer almıştır. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen fikirlerini savunmaya devam eden Ulaş, Tek Parti dönemi için “*bu milletin meclisinde yirmi seneden beri hürriyet ifade eden bir tek kelime söylenmedi. Bizde demokrasinin en büyük noksanı budur. Cumhuriyet ancak hürriyetle olur. Hürriyete istinat etmeyen bir cumhuriyet işfalkardır... Evet ben yirmi beş senedir muhalifim. Ama kime? Haksızlığa, kanunsuzluğa ve istibdada muhalifim*” (Demirel, 2005: 180) demektedir.

Ahmet Ağaoğlu da özellikle tek parti dönemindeki muhalif tavrı itibarıyla kısmen de olsa liberal cenah içerisinde yer almaktadır. Esasında Ağaoğlu, “Türkçü-İslamcı”, “liberal-milliyetçi”, “inkılapçı”, “demokrat”, “devletçi”, “kemalist” ve bütün bu düşünce dünyasına temel oluşturacak şekilde “batıcı” kimliğiyle tanımlanmaktadır (Coşar, 2005: 237-238; Yılmaz, 2007: 304-305). Ağaoğlu’nun düşünce dünyasına bakıldığında Ziya Gökalp’in medeniyet ve kültür ayrımını reddeden bütüncül bir medeniyet anlayışına sahip olduğu görülmekle birlikte, liberal ve parlamenter demokrasinin ithali noktasında CHP’yi eleştirmektedir (Yılmaz, 2007: 307-308). Ağaoğlu’nun devlet-birey tasavvurunda ise devlet

düzenleyici olmakla birlikte dayatmaksızın milletini eğitime misyonuna da sahipken birey, sorumluluk sahibi “yaratıcı” ve “ilerletici” bir rol üstlenmektedir (Coşar, 2005: 239). Bunun yanında Ağaoğlu bu dönemde daha Kemalist bir çizgide yer alan Kadro Dergisi çevresiyle polemige girmekte ve bireysel özgürlüğü savunmaktadır. Kadrocuların bireysel özgürlüklere dayalı memleketlerde demokrasi nizamının çürüdüğüne yönelik iddialarını ikna edici bulmazken, Batı medeniyetinin teknik üstünlüğünü bile bireysel özgürlüklerinin genişliğine dayandırmakta, hatta “şarkın mahkûmiyetinin... doğrudan doğruya ferdin ezilmesinin, ferde serbest düşünmek, serbest hareket etmek imkanı verilmemesinin neticesi”(Bora ve diğ. , 2007 : 302) olarak görmektedir. Nitekim Ağaoğlu, liberal nüveler taşıyan düşünceleri ile tek parti iktidarından uzaklaşırken SCF'nin önemli isimlerinden birisi hatta SCF'nin ideoloğu haline gelmiştir.

Genel itibariyle Ağaoğlu bir yandan kendisini “inkılapçı ve kemalist” olarak ifade etmeyi sürdürmüş diğer yandan ise bir tür “sağ kemalizm” ya da “liberal kemalizm” anlayışı geliştirmeye çalışarak “hakiki kemalizmi” temsil ettiğini ileri sürmüştür (Yılmaz, 2007: 309).

Hüseyin Cahit Yalçın ise *Fikir Hareketleri* dergisini çıkararak liberalizm, demokrasi, hürriyet adına birçok makale kaleme almış, otoriter ve totaliter rejimleri eleştirmekten de geri durmamıştır² (Ertan, 2010: 45). Özellikle bütün dünyada liberalizmin gerilediği faşizm ve komünizm tehlikesinin arttığı bir dönemde Yalçın, Batılı eserlerden yaptığı tercümelemlerle liberal parlamenter sistemin eksikliklerine karşın herhangi bir diktatörlükten ya da kişisel yönetimden daha üstün olduğunu göstermeye çalışmıştır (Koçak, 2005: 252). Bununla birlikte tek parti döneminin devletçiliği ile demokrasinin çelişen bir durum olmadığını, bunun bir zaruret sonucunu olduğunu düşünen Yalçın, Cumhuriyet rejiminin hala demokrasiye dayandığını ve zamanın otoriter rejimlerinden özünde farklı olduğunu iddia etmiştir (Çetinkaya, 2007: 327). Zira Yalçın'ın “demokrasi milli hâkimiyetten başka bir şey değildir; demokrasi halk hükümetidir...” (Koçak, 2005: 252) ifadeleri bu iddiasını kanıtlar niteliktedir. Öte yandan Hüseyin Cahit'in referans noktası esasında Batılı burjuva demokrasileri olarak görülmektedir. Aynı zamanda “ıflah olmaz bir Batılılaşma taraftarı” (Çetinkaya, 2007: 320) olan Yalçın, “on dokuzuncu asrın... Hürriyetleri filan veya falan kavmin hususi mahsulleri değil, bütün beşeriyetin şerefi ve hakkıdır” derken bir anlamda liberal demokrasinin özgürlüklerini evrenselleştirmektedir. Bu açıdan Yalçın'a göre “inanç, ifade, teşebbüs ve örgütlenme özgürlüğü” olarak dört temel özgürlük vardır. Bu özgürlüklerin ise güvence altında olmasını, bir toplumun çağdaşlığının ölçütü olarak görmektedir (Bora ve diğ. , 2007: 302).

Genel olarak Hüseyin Cahit Yalçın'ın tek parti dönemini üstü kapalı da olsa liberal fikirlere atfen eleştirdiği fakat bir yandan da devletçiliğe kapı araladığı söylenebilir. Bu nedenle Yalçın, Tek Parti döneminin resmi ideolojisinin kısıyında, Batının liberal fikirlerini savunan nadir kişilerden birisi olarak da görülmektedir.

Her ne kadar liberal düşünce tek parti döneminde küçük harflerle dillendirilmeye çalışılsa da söylemsel olarak kalmaktan ileriye geçemeyecek bu döneme ise bir anlamda Ziya

² Bu dönemde ortaya çıkan ve “Kemalizm” adı verilen “inkılabın ideolojisini” sistematik olarak geliştirme işini gönüllü olarak üstlenen kapitalizm ve emperyalizm karşıtı düşünce ekseninde cereyan eden *Kadro dergisi* ve kurucusu olan Şevket Süreyya Aydemir ile Hüseyin Cahit Yalçın arasında geçen devletçilik-liberalizm tartışmaları döneme ayna tutması bakımından anlamlıdır. Bu tartışma için bkz. (Ertan, 2010: 45).

Gökalp'in "fert yok cemiyet var, hak yok vazife var"(Bakırezer, 2005: 143) düsturu damgasını vuracaktır. Nitekim 1930'lu yıllardan sonra devletçi anlayış iyice yerleşmiş hem siyasal hem de ekonomik anlamda o dönemde dünyada görülen örneklerinden çok da farklı olmayan otoriter bir yönetim zihniyeti egemen olmuştur³. 1937 yılında yapılan değişiklik sonucu CHP'nin altı okunun Anayasa kapsamına alınmasıyla daha önce "liberalizm memnu değildir" diyen Recep Peker bu yıl itibariyle artık "liberalizm yasaktır" demektedir (Yılmaz, 2005: 197). İlerleyen yıllarda ise II. Dünya savaşının patlak vermesi savaş ekonomisine geçilmesine neden olmuş, dolayısıyla hem siyasal liberalizm hem de iktisadi liberalizm rafa kaldırılmış, gericilikle bir tutulmuş ve liberal demokrasi, söylemsel olarak kalmaktan öteye geçememiştir.

SONUÇ

Türkiye'de liberal değer ve ilkelerin oldukça erken sayılabilecek bir dönemde tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Osmanlının son dönemleri itibariyle canlanmaya başlayan ve bir anlamda Osmanlı aydınınının baskılarıyla pratiğe dökülmeye çalışılan liberalizmin eksikte olsa özellikle II. Meşrutiyet döneminde siyasi ve ekonomik olarak izlerine rastlamak mümkündür.

Cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkan tek partili dönemde ise siyasi muhalefetin kurulamadığı, otoriterleşme eğilimlerinin ise arttığı görülmektedir. Bu dönemde her ne kadar eksikte olsa liberal fikirler dile getirilmiş fakat politik karşılığını bulamamıştır. Zira liberal değer ve ilkeleri belirli ölçülerde dile getiren aydınlar bile dönemin devletçi havasının tesiri altında kalmaktan kurtulamamışlar, liberalizmle "milliyetçiliği", "İslamcılığı" ve "devletçiliği" birleştirme çabası içerisinde olmuşlardır.

Çalışma sonucunda elde edilen başlıca sonuç olarak ise Tek Parti döneminde siyasi liberalizmin kurulamadığı gibi liberal düşüncüyü savunan düşünürlerin fikirlerinde de liberal değerlerin farklı oranlarda yer ettiği söylenebilir. Bu dönemin liberal olarak nitelendirilebilecek düşünürlerinin genel olarak birey-devlet-toplum tartışması içerisinde kaldıkları görülmektedir. Bununla birlikte bu düşünürlerin fikirlerinde her ne kadar "milliyetçi", "inkılapçı", "devletçi" anlayışların izlerine rastlamak mümkünse de Tek Parti dönemini liberal demokratik referanslarla eleştirmeleri onların ortak noktası olarak verilebilir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Türk modernleşmesinin birer ürünü oldukları ve yetişmelerinde liberal değer ve düşüncelerin de etkili olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç itibariyle Tek Parti dönemi anlatılanlardan da çıkarılabileceği üzere liberalizmin gerek siyasal olarak gerekse iktisadi olarak pratikten ziyade düşünsel boyutta kaldığı liberal demokrasi için elverişli bir ortamın sağlanamadığı, dünyadaki otoriterleşme eğilimlerine paralel şekilde gelişen Türkiye tarihinin liberalizm açısından zayıf kaldığı bir dönem olarak ifade edilebilir.

³ 1931-1946 yılları tarihçi EricHobsbawm'ın dünya için "felaketler çağı" olarak nitelendirdiği bir dönemdir. Liberal demokrasilerin hızla gerileyerek yerini otoriter rejimlere bıraktığı böyle bir dönemde Türkiye'de bir anlamda üzerine düşen payını almıştır. 1920'lerde tüm dünyada 35 Anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye 1944 ise 12'ye kadar düşmüştür (Yılmaz, 2005: 190).

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1986).** İttihat ve Terakki (1908-1914), Çev : Nuran Yavuz, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, F. (2011).** Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev : YavuzAlogan, 9. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2009).** “*Siyasal Tarih (1789-1908)*”, Türkiye Tarihi, Edit. Sina Akşin, 3.Cilt, 10.Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Aktan, C. C. (1999).** “*Ekonomik Liberalizmin Kurucusu: Adam Smith*”, Yeni Türkiye, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat, s.546-549.
- Akyol, T. (2008).** “*Liberalizm ve Milliyetçilik*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt Ed. Tanıl Bora, Cilt 4, 3 Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 731-750.
- Ashford, N. (2011).** Özgür Toplumun İlkeleri, Çev. Can Madenci, 2.Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Bakirezer, G. (2005).** “*Türkiye’de Sosyal Liberalizm 1908-1945*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 139-163.
- Bora, T. Peker, Y. B. Sancar, M. (2007).** “*Hakim İdeolojiler, Batı, Batılılaşma ve İnsan Hakları*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt 3, İletişim Yayınları, 4 Baskı, İstanbul, s. 298-335.
- Cavid Bey, M. (2001).** İktisat İlmi, Çev : SemaAlpun Çakmak, Liberte Yayınları, Ankara.
- Coşar, S. (2005).** “*Ahmet Ağaoğlu*”, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce : Liberalizm, Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 236-245.
- Çaha, Ö. (2008).** Siyasi Düşüncelere Giriş, Dem Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (1992).** Türkiye’de Liberalizm (1860-1990), İmge Kitabevi, Ankara.
- Çavdar, T. (1999).** “*Türkiye’deki Liberalizmin İrdelenmesi*”, Yeni Türkiye, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat, s.455-458.
- Çetin, H. (2007).** Çağdaş Siyasal Akımlar, Orion Kitabevi, Ankara.
- Çetinkaya, Y. D. (2007).** “*Hüseyin Cahit Yalçın*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt 3, İletişim Yayınları, 4 Baskı, İstanbul, s. 314-329.
- Çetinsaya, G. (2007).** “*Halide Edip Adivar*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt 3, İletişim Yayınları, 4 Baskı, İstanbul, s. 88-91.
- Dagognet, F. (2007).** Büyük Filozoflar ve Felsefeleri, Çev : ZeynepDurukal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Demirel, A. (2005). “*Hüseyin Avni Ulaş*”, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce : Liberalizm, Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 170-180.

Erdoğan, M. (2002). Türkiye Özgürleşebilir mi? , Liberte Yayınları, Ankara.

Erdoğan, M. (2005a). “*Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni*”, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce : Liberalizm, Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 23-40.

Erdoğan, M. (2009). “*Liberalizme Yeniden Bakış Tarihi ve Felsefi Temelleri*”, Liberal Düşünce, Yıl 14, Sayı.56, Güz, s.7-31.

Erdoğan, M. (2010). Anayasal Demokrasi, 8.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Eroğlu, N. (2006). Cavid Bey, Bir Harf Yayınları, İstanbul.

Ertan, T. F. (2010). Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Hayek, F. V. (2009). “*Liberalizm*”, Çev :Ünsal Çetin, Liberal Düşünce, Yıl14, Sayı 55, Yaz, s.197-224.

Heywood, A. (2010). Siyasi İdeolojiler, Çev : Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnanç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, 2.Baskı, Adres Yayınları, Ankara.

Holden, B. (2007). Liberal Demokrasiyi Anlamak, Çev : Hüseyin Bal, Liberte Yayınları, Ankara.

İnsel, A. (2005). “*Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi*”, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce : Liberalizm, Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 41-74.

Kahraman, H. B. (2010). Türk Siyasetinin Yapısal Analizi -II (1920-1960), Agora Kitaplığı, İstanbul.

Kaluç, Ş. (2009). “*Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu*”, Liberal Düşünce, Yıl 14, Sayı 53-54, Kış-Bahar, s.199-235.

Karpat, K. H. (2009). Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din, Çev : Güneş Ayas, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Karpat, K. H. (2010). Türk Demokrasi Tarihi, Edit. Neval Akbıyık, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kocahanoğlu, O. S. (2006). SEVGİLİ ALİYE’M Mehmet Cavid Bey’in Hapishane Mektupları ve Savunmaları, Temel Yayınları, İstanbul.

Koçak, C. (2005). “*Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Liberalizm, Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 246-259).

Lewis, B. (2010). Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev :Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, 4.Baskı, Ankara.

Locke, J. (2004). Hükümet Üzerine İkinci İnceleme, Çev : Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, Ankara.

Mardin, Ş. (1989). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları,3.Baskı, İstanbul.

Plattner, M. F. (1999). “Liberalizm ve Demokrasi”, Çev :MitatÇelikpala, LiberalDüşünce, Yıl 4, Sayı 14, Bahar, s.20-28.

Popper, K. R. (1999). “*Açık Toplum ve Düşmanlarına Yeniden Bakış*”, Çev : İhsan Duran Dağı, Sosyal ve Siyasal Teori, Der. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, s.25-32.

Reyhan, C. (2008). Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri –Prens Sabahaddin-, İmge Kitabevi, Ankara.

Sartori, G. (1993). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev : ,Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Basımevi, Ankara.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996). “*Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi*”, Liberal Düşünce, Yıl 1, Sayı 2, Bahar, s.103-121.

Tannenbaum, D. Schultz, D. (2006). Siyasi Düşünce Tarihi, Çev : Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara.

Tekin, Y. Okutan, M. Ç. (2006). Türk Siyasal Hayatı, I. Kitap, Orion Kitabevi, Ankara.

Türk, H. B. (2005). “*Halide Edip Adivar’ın Liberalizmle İmtihanı*”,Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Liberalizm,Der. Tanıl Bora,Murat Gültekingil, Cilt Ed. Murat Yılmaz,Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 119-138.

Türk, H. B. (2010). “*İdeolojiler ve Sistemler*”, Edit :Mümtaz’erTürköne, Siyaset, 11.Baskı, Opus Yayınları, İstanbul, s.103-292.

Yayla, A. (2002). Liberalizm, 4.Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.

Yayla, A. (2004). Siyaset Teorisine Giriş, 4.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Yayla, A. (2008). Siyasi Düşünce Sözlüğü, 4.Baskı, Adres Yayınları, Ankara.

Yılmaz, M. (2005). “*CHP İlkelerinin 1937’de Anayasaya Girişi ve Liberalizmin Yasaklanması*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm,Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil,Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 197-204.

Yılmaz, M. (2007). “*Ahmet Ağaoğlu*”,Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık,Der. Tanıl Bora,Murat Gültekingil, Cilt Ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt 3,İletişim Yayınları,4 Baskı, İstanbul, s. 304-313.

Zürcher, E. J. (2011). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çev : Yasemin Saner, 26. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.